

1800-talets andra hälft

På sin håll i byn känns historien lite närmare. Den vindlande vägen från Bergsgården mot Heden, längs Varpan, är en sådan plats. Här krävs det inte så mycket fantasi för att i tanken förflytta sig tillbaka i tiden. Vägen är i dag visserligen asfalterad, men den småkurviga sträckningen är av gammalt dato och den omkringliggande jordbruksmarken har inte heller förändrats så mycket genom åren. Vid backens krön syns lämningar efter Slättmyra gruvor. En mörk kväll kanske du kan få höra ljudet av spett som slår mot sten – många är de bybor som vittnat om att det spökar här. Det finns till och med berättelser om spökande hästar spända framför en vagn.

En promenad genom byn

Det är 1930-tal när Karl Erik Forslund vandrar genom Bergsgården, på sin väg längs med Dalälven, från källorna till havet. Dock är den beskrivning han ger av byn sannolikt i stora drag också giltig för det sena 1800-talets Bergsgården, och jag låter Forslund guida oss genom dåtidens Bergsgården. Han skriver:

Men de flesta gårdarna ligga längs landsvägen, som liknar en gammal Falugata med den starka stämningen hos en åldrig bergsmans- och hyttby - mörkröda knuttimrade envåningsstugor med eller utan små vindsfönster på långsidan, en låg och lång med en bit mur synlig i väggen utvändigt, inklätt portluder och vägvisare till Gassarvet på knuten, två med staket av rundspjälor mellan knutarna, den ena med fritrappa till vindsdörren på gaveln och förtak över dörren inåt gården, som på andra sidan kantas av en portluderbyggnad med planktak och på tredje av en lång länga: stall med vedtak och skullglugg, lagård med humleklädd vägg och foderbod, båda spåntäckta. Syréner på gården, höga vackra björkar bakom - där bland block och lövkronor står en liten brunsvart källarbod med lavklädd takved, och vid väggen står en präktig milsten av traktens typ: ett vällagt granitröse med årtalet 1873 på en plåtplatta och därovan en större sköldformig järnplåt.

En parstuga med bred havel har stort halvrunt fönster i röstet, mitt emot står en brunsvart dylik inom aplar och syréner, med spåntak liksom brokvisten, enkel men bra med raka hörnstolpar och hela sidoskrank, beprydda med vinda och krasse; i mitten farstu och kammare med öppen härnspis, på ena sidan stort kök, på den andra sal utan eldstad. Bredvid står en ovanlig källarstuga, där en öppen trappa intill källardörren leder upp till farstu med litet blybågsfönster och kammare med öppen hörnspis; samt bredvid den en bod med planktak och fint panelad "sneverksdörr". Detta är den Dambergska, senare Lundqvistska gården, som även lär kallas Guldsmedsgården.

Många av gårdarna i byn bebos av gruv- och hyttarbetare, livet är behagligare här ute på landet än inne bland Faluns svavelångor. Provinsialläkaren V.M. Beronius skriver i sin rapport år 1851 om landsbygdens gruv- och hyttarbetare att:

Der ega de wanligen jemte bostäderne litet jord, som de sjelfwe sköta under fritiderna från arbete i Hyttorne och lefwa sålunda under lyckligare husliga och ekonomiska förhållanden, än flertalet inom Staden boende Grufarbetare.

År 1867 är Beronius fortfarande provinsialläkare, men nu är det inte gruvarebetsarens levnadsförhållanden som är i fokus i hans rapport, utan väderleken. Beronius kan så klart inte veta det, men 1867 är det första av tre mycket allvarliga missväxtår som kommer drabba

Sverige i följd. Hårdast drabbat är norra Sverige, men även i Dalarna är det svår missväxt. Beronius skriver i sin rapport om den stränga kylan i januari (ner mot 29 minusgrader), men framförallt är det den kalla våren som får återverkningar på skörden. Ännu en bra bit in i maj går kylan ner mot tio minusgrader på nätterna. Beronius fortsätter; ”Först i Juni inträdde en högre temperatur, som i förening med strida regnskuror snart nedsmälte de sedan föregående månader kvarvarande ej oansenliga snömassorna.” I juli och augusti är det visserligen varmt, men redan i september är kylan tillbaka och mycket av den ännu inte mogna säden förstörs. Beronius sammanfattar: ”Årets skörd, såväl af sedesslag, som rotfrukter har till kvaliteten varit mindre god och till kvantiteten vida under medelmåttan.” Det följande året är det istället värmen och torkan som tar skörden och 1869 blir även det ett missväxtår, vilket slår hårt mot en redan av svält försvagad befolkning. Totalt dör ungefär 27 000 människor i Sverige till följd av nödåren 1867-69.

Det finns inget i källorna som tyder på att Bergsgården skulle varit särskilt hårt drabbat av nödåren 1867-69, men tre missväxtår i följd är så klart kännbart i en by där i princip alla i någon grad lever på jordbruk. Bland byns män är fortfarande ett antal sysselsatta i verksamhet relaterad till gruvan och hyttorna (som smältare, gruvsmed, hyttarbetare och kolare), men yrkena i husförhörslängden av diversifierats. Här finns målare, snickare, hovslagare, slakteriarbetare och en mjölnardräng. Ett flertal män är också listade som arbetare, somliga av dessa kanske arbetar på fabrikör August Fahlviks snickerifabrik. Klasskillnaderna i byn är tydliga: här finns dagkarlarna som försörjer sig genom korta påhugg och vars familjer sannolikt lever ur hand i mun, här finns ett flertal hemmansägare, som inte nödvändigtvis har det så väl ställt, men i alla fall kan försörja sig på sina jordbruk, och här finns också byggmästare Otto Fredric Holmsten, som tillsammans med hustrun, har fem pigor anställda. De enda kvinnor som listas med yrke är lärarinnan och byns pigor.

Under 1800-talets andra hälft finns boende i såväl Norlingberg som Tomsarvet, och det är till dessa utbyar vi nu vänder blicken, för en mer detaljerad redogörelse för vilka som bebott dessa vidder.

Livet i utbyarna

Första gången Berg/Norlingberg förekommer i en husförhörslängd är under perioden 1807-1816, då hemmansägare Hans Andersson Norling (f. 1774) med familj står skrivna där. Hans kommer ursprungligen från Rog, hans hustru Elisabeth Ingelsdotter (f. 1778) från Smidsstugan. När paret får sitt första barn, dottern Elisabeth 1805, bor de Nordanrog. Sonen Anders (f. 1808) och dottern Christina (f. 1812) föds dock båda i Berg, så det är under perioden 1805 till 1808 som familjen flyttar till Berg. Det finns inget som tyder på att platsen varit bebodd tidigare, så antagligen är familjen Norling-Ingelsdotter de första som bebor och brukar söderslutningarna i Berg. De stannar emellertid inte så länge, det sista barnet, sonen Eric född 1815, föds i Bergsgården. Källorna ger inte mycket detaljer om familjens liv, men man har råd att försörja en piga, så de har det inte så dåligt ställt. Hans Andersson Norling avlider 1844, vid 70 års ålder. Under resten av hans liv bor familjen kvar i Bergsgården. Namngav Hans Norling platsen efter sig själv? Kallades den redan under det tidiga 1800-talet Norlingberg i folkmun? Det kan vi inte veta, i källorna kallas platsen genomgående Berg. Men tydligt är att Hans Andersson Norling satte sin prägel på en plats han bebodde i knappt tio år.

Berg									
Hans Anders-	24								
son Norling	1774	Rog		11	11				n.k.
Ku. Elisabet	33	Smide							n.k.
Angeled	1778	Agan		11	11				n.k.
Dotter	14								
Elisabet	1805	K. G.		77					vall.
Son	17								
Anders	1808	R. G.							vall.
Dotter	23								
Christina	1812	Berg							vall.
Son	19								
Eric	1815	K. G.							

Sedan familjen Hans Andersson Norling lämnat Berg ska det dröja fyrtio år innan platsen bebos igen. År 1854 flyttar Carl Wiklund (f. 1827) och Elisabeth Augusta Lidén (f. 1835) dit. Carl kommer från Falun och är son till en gruvarbetare. Kan hända att han sökte ett annat slags liv? Elisabeth Augusta kommer från Gassarvet, men har närmast flyttat från Falun. Kontrasten mellan det livliga Falun med sina drygt 4000 innevånare och det ensligt Berg bör har varit stor. Familjen stannar inte heller så länge, år 1857 föds parets första barn, sonen Carl Johan, och den lilla familjen flyttar snart därefter till Leksand.

Berg är, så vitt det framgår i husförhörslängderna, återigen obebott under en längre period. I november 1874 flyttar två nya familjer in, båda från Bjursås. Änklingen Anders Ersson Gröning (f. 1828) flyttar till Berg tillsammans med sina två små döttrar, den sexåriga Maria och den fyraåriga Katarina. Tydligt är Anders inte helt nöjd med sitt soldatnamn Gröning, i husförhörslängden poängteras att han kallar sig Grönbloom. Samtidigt med Anders och döttrarna flyttar Arons Olof Ersson (f. 1821) och hustrun Margta Danielsdotter (f. 1830) också till Berg. Det finns ingen uppenbar släktrelation mellan familjerna, men för att det skulle vara möjligt att bosätta sig så avsides för änklingen och småbarnsfadern Anders Ersson Grönbloom krävs ett nära samarbete med en annan familj, så vi kan sluta oss till att familjerna står varandra nära. Ett år senare flyttar ytterligare en familj till Berg, änkan Margreta Ersson (f. 1809) sonen Anders Johan Roberg (f. 1849) från Rog. Under en kortare period bor tre familjer i Berg, alla inflyttade från Bjursåstrakten. Är det kanske de bördiga söderslutningarna som lockar familjerna att pröva lyckan i Berg? Varken Anders Ersson Grönbloom med döttrar eller paret Arons Olof Ersson och Margta Danielsdotter blir dock kvar särskilt länge. Anders och döttrarna flyttar vidare till Sundborn efter tre år och efter tio år i Berg flyttar Olof och Margta tillbaka till Bjursås, år 1884. Olof är då drygt 60 år och Margta 54 år.

Margreta Ersson och sonen Anders Johan Roberg, hur går det för dem? Margreta avlider 1879, hon är då sjuttio år gammal. Anders Johan Roberg stannar kvar i Berg efter moderns död och kommer att bli en av platsens mest långvariga innevånare. Han gifter sig 1894 med Lisa Wiklund (f. 1854) från Svärdsjö. Lisa har sedan tidigare den "oäkta" dottern Brita Olivia (f. 1888). Paret får också den gemensamma sonen Johan Emanuel (f. 1895). Det finns ingen utflyttningsdag antecknad för familjen, däremot finns en blyertsanteckning i

husförhörslängden från 1888-1897 om att de bor i Bergsgården. Någon gång under den perioden har de alltså lämnat Berg och flyttat ner till byn.

Strax före att Arons Olof Ersson och Margta Danielsdotter lämnar Berg flyttar en ny familj från Bjursås in: Karl Olof Karlsson och Anna Andersdotter. Hemmansägare Karl Olof Karlsson (f. 1834) gifter sig vid 24 års ålder med den 17 år äldre Anna Andersdotter. Anna avlider 11 maj 1893, och Karl Olof gifter i december samma år om sig med den drygt 20 år yngre Ståbi Anna Andersson (f. 1855) även hon från Bjursås. Ståbi Anna har

flyttat till Berg från Bjursås tillsammans med sin "oäkta" dotter Anna Elisabet (född 1885 i Alfta) i november 1893. Drygt två månader efter Karl Olof och Ståbi Annas bröllop föds sonen Karl Sigfrid. De får senare ytterligare två barn, sonen Johan Henning (f. 1896) och dottern Maria Charlotta (f. 1897). Till hushållet hör också pigan Rapp Martha Olofsdotter (f. 1856) och hennes "oäkta" son Richard Gottfrid (f. 1886). Rapp Martha och sonen har flyttat till Berg redan 1882, de kommer också från Bjursås, men till Arons Olof och Margta finns ytterligare en koppling – de är alla baptister. Rapp Martha och Richard Gottfrid flyttar från Berg 1891.

Under 1800-talets sista år bor ytterligare en familj i Berg, med det är lite oklart hur länge. Här är det nämligen inte kyrkböckerna som är källan utan en nu levande persons minnen, Ingrid Norin, dotter till en av de allra sista permanentboende i Berg. Ingrid berättar att hennes far Karl Johan Norling (1881-1950) föddes i Norlingberg och bodde där till nio års ålder. Karl Johans far hette Erik Johan Norling (1855-1891) och hans far Eric Norling (1815-1874). Och det är samma Eric Norling som i texten ovan, sonen till Bergs första bebyggare Hans Andersson Norling. Karl Johan Norling, som växer upp i Berg under 1800-talets sista decennium, är alltså barnbarnsbarn till Hans Andersson Norlin. Nedan finns hela Ingrid Norins text om sin far.

I husförhörslängden från 1898-1907 finns inga boende antecknade i Berg och de sista permanentboende verkar alltså ha lämnat platsen under 1800-talets sista år.

Min far Karl Johan Norling (1881-1950) föddes i Norlingberg, flyttade därifrån när han var i 9-årsåldern. Då flyttade de till Bergsgården. När hans mamma blev änka öppnade hon gästgiveri som låg på vägen nedanför Robergs. Där rastade bönder från Bjursås, som var på väg till Falun. Han hade en syster Anna, sedan kom en flicka till, Elisabeth, far till henne var en "Bjurskarl".

Han gifte sig med Augusta Olivia Nordström (1886-1937). De bodde först vid Robergs Lisas, han började som stenhuggare. Började sedan på Grycksbo Pappersbruk, och flyttade sedan längre upp i byn, och hyrde av Grycksbo ett hus som stod på slaggen. Fick sedan barnen Märta Kristina, Karl Martin, Wiktor Emanuel, Gunborg Elisabeth, Erik Johan, Ernst Gunnar, Sven Gustaf och mej, Ingrid Olivia. Fick faktiskt en gosse som dog efter en vecka.

Tomsarvet omnämns för första gången i en husförhörslängd under perioden 1827-1836. Under åren 1833-1837 bor Skogs Anders Persson (f. 1800) med hustru Anna Andersdotter (f. 1794) och tre barn där. Till familjen hör också Anders mor Carin Andersdotter. Efter att Skogs Anders med familj flyttat 1837 står Tomsarvet tomt i några år, innan änkan Anna Persdotter (f. 1803) med sonen Per (f. 1842) flyttar dit 1855. Anna Persdotter blir änka tidigt, när Per bara är två år gammal. Vid flytten till Tomsarvet är Per 13 år. Han avlider bara drygt 20 år gammal av maginflammation. Efter sonens död bor Anna kvar i Tomsarvet ända fram till sin död vid 86 års ålder, år 1889. Hon har vid sin död levt ensam i Tomsarvet i drygt 25 år, det sista året har hon emellertid sällskap av en annan familj.

Året innan Anna Persdotters död flyttar Anna Lisa Andersson (f. 1846) och Anders Gustaf Andersson (1844-1893) från Hjulsjö till Tomsarvet tillsammans med sina två barn. Dottern Elma Andersson (1885-1989) emigrerar till USA och kommer att tillbringa 50 år i New York, där hon arbetar som barnsköterska och sällskapsdam. Efter Anders Gustafs död bor Anna Lisa och barnen kvar i några år, de flyttar därifrån 1899. Under de närmaste åren präglas Tomsarvet av upprepade in- och utflyttningar. Karl Henrik Gustafsson (f. 1869) flyttar till Tomsarvet 1894, han är antecknad som utflyttad 1903. Hur mycket Karl Henrik faktiskt bodde i Tomsarvet är lite oklart, i husförhörslängden finns en blyertsnotering om att han vistas i Gävle och vid utflytten är han listad som "obefintlig" (alltså en person som inte tagit ut flyttbetyg och man därför inte vet var hen befinner sig). År 1895 flyttar Back Per Olof Andersson (f. 1840) till Tomsarvet, han står antecknad som hemmansägare. Back Per Olof lämnar Tomsarvet 1899. Karl Fredrik Wikman (f. 1865) och Klockar Maja Olsdotter (f. 1864) med sina fyra barn flyttar till Tomsarvet 1897, men stannar bara ett par år. Under det sena 1800-talet finns bor alltså tre familjer i Tomsarvet och antagligen åtminstone i perioder också Karl Henrik Gustafsson.

Släkten Westblad och storskaligt jordbruk

Gassarvets huvudbyggnad är byggd i början av 1800-talet och under 1800-talet dominerar släkten Westblad intrycken från Gassarvet. Det är bergmästare Anders Danielssons son Per Gustaf (f. 1779) som tar sig namnet Westblad. Om honom vet vi inte så mycket förutom att han arbetar som handelsman och är gift med Christina Everström (1774-1810) som han får tre barn med (Carl Gustaf, Christina Maria och Petronella Aurora). Per Gustaf har det

uppenbarligen gott ställt och anställer 1809 en betjänt, herr Samuel Palmer född i Östergötland 1792. Efter Per Gustafs död 1834 driver dottern Christina Maria och hennes make brukspatron Eric Litström gården. De får sex barn, varav två dör bara några månader gamla. Till hjälp med barnen har de en jungfru anställd. De bedriver också storskaligt jordbruk och har två drängar och två till tre pigor anställda. Nu ändras också karaktären på de boende i Gassarvet: visst finns det enstaka personer med anknytning till gruvan, men det är jordbruket som framstår som den dominerande sysselsättningen. Personer flyttar också oftare, det är inte ovanligt med pigor och drängar som har anställning ett eller ett par år innan de flyttar vidare. Christina Maria och Eric Litström verkar ha varit omtyckta arbetsgivare, flera pigor och drängar stannar i fyra till fem år. Pigor och drängar har kontrakt på ett år i taget och möjlighet att byta arbetsgivare vid flyttdagarna i oktober varje år - att stanna längre än så på samma gård blir alltså ett aktivt val. Tidens kvinnosyn gör också avtryck i husförhörslängderna, efter flera av pigorna står "deflorata", latin för ej längre jungfru.

Ägare till Gassarvet efter Per Gustaf Westblads död 1834 är hans son Carl Gustaf Westblad (född 1814), som dock inte flyttar dit förrän 1860. Det berättas om Westblad att han var så rik att han aldrig trodde han kunde bli fattig och att han var populär bland pojkarna i Falun och bland traktens grindpojkar för att han slängde pengar omkring sig. Börje Bergsman berättar också i sin text om Westblad att han kunde vara retsam också: han kunde knyta en sedel på piskan och när pojkarna försökte ta sedel lyfte han upp piskan. Det berättas också om livliga fester på Gassarvet. Under en fest lockade de festande upp föl på övervåningen, men att få ner dem var inte lika lätt. Det slutade med att man fick bygga en ställning utanför att kunna fira ner fölen från.

Per Gustaf Westblad var mycket riktigt en förmögen man. Redan som 21-åring fick han burskap i Falun, det vill säga tillåtelse att bedriva handel och samma år blev han också antagen som brukande bergsman vid Stora Kopparberget. Han ägde inte bara Gassarvet, utan även herrgårdarna Övre Heden och Bengtsarvet, med tillhörande skog och jord. Dessutom ägde han femton andelar ("fjärdeparter") i Falu gruva, vilket i dagens penningvärde skulle kunna räknas i miljoner. Men allt är inte väl, vare sig i familjen eller i affärerna. Westblad är gift med Ulrika Wilhelmina Ellsén och den 22 september 1844 föds parets dotter Ulrika Charlotta Wilhelmina. Kort därefter dör emellertid modern och 1858 dör också dottern, i scharlakansfeber. På baksidan av ett fotografi från 1854, av sig själv och dottern, skriver Westblad: "...1858, 1 maj kl. 10 eftermiddag afled min enda Dotter min älskling, mitt hopp, min glädje - med Hennes bortgång Allt! Allt! förintadt. Gud och Hans milda Försyn omhulda min Älskeliga Maka och Barna...". En faders sorg, uttryckt på ett sätt som går genom tiden.

Vid tiden för hustruns och dotterns död börjar också affärerna gå sämre. Westblad säljer ut fastighet efter fastighet och fram emot slutet av 1870-talet är alla andelarna i gruvan också sålda. Gruvnäringen är nu i nedgång, på grund av den sjunkande kopparhalten i malmen, men Westblads ekonomiska problem beror sannolikt också på hans vidlyftiga leverne. Börje Bergsman skriver: "Det finns också belägg för att Westblad fyllde ut sitt livs tomhet genom att bjuda resande teatersällskap och andra han inte närmare kände på dyra middagar hemma på Gassarvet. Noteringar om ostrommiddagar och pomeransbrännvin talar idag sitt dystra språk." År 1882 är affärerna i sådant skick att det enda som återstår är att ansöka om konkurs. I ett dokument rörande konkursen står att läsa: "...enligt min åsigt torde Herr Westblads iråkade obestånd derjemte till någon del härleda sig från hans alltid stora frikostighet mot såväl vänner

och bekanta som ock andra personer, hvarigenom uppoffringar gjorts till ej så obetydliga belopp...”. När Westblad avlider 1893 förtecknar bouppteckningen tillgångar på drygt 400 kr och han är skyldig Kopparbergs Sockens Fattigvård 1220 kr. Han som var så rik att han aldrig trodde han skulle bli fattig, dör alltså utfattig.

Brottslighet och olyckor

Under senare halvan av 1800-talet tillkommer ett nytt källmaterial, nämligen dagstidningar. Här får vi en lite mer detaljerad inblick i livet i Bergsgården och någon lugn liten by på landet är inte bilden vi får. Oftast i hetluften är bröderna Gustafsson och slaktare Norman, men de är inte de enda i byn som förekommer i brottsregistret.

År 1876 är det ett rejält åskväder i trakten runt Varpan, skadorna rapporteras i en lång tidningsartikel. I Ihrmans gård har fönsterrutorna i ett rum slagits ut av åskvädret och åskan har också åstadkommit en hel del annan förstörelse i rummet, dock utan att antända huset. I Botäkt slog åskan ned och splittrade en björk. Tidningen skriver också:

Personer som befunno sig vid den ofvan omtalade skogselden, säga sig nästan hafva segnat till marken vid de skarpa blixterne, och ett fruntimmer, som jämte ett par andra personer åkande färdades vägen till Bergsgården, lärer hafva svimmat i vagnen.

I april samma år hittas liket efter arbetaren Johan Lindström uppflutet vid Faluans utlopp i Tiskan. Lindström hade varit försvunnen sedan den första december året innan och samma dag som han försvann hade han setts på fyllan innan i staden, varför man misstänker att han trillat i ån och drunknat.

År 1878 döms måleriarbetaren E.G. Lindström för fylleri och får böta 15 kr. Sedan följer några lugnare år, innan byn från 1880-talet och framåt figurerar upprepade gånger i lokalpressen i mindre smickrande sammanhang. I september 1884 har bleckslagaren P. Jönsson Hallgren från Bergsgården varit inne i Falun och supit till och misshandlar en ung arbetare vid namn Korsgren. Konstapel Samuelsson går emellan, varpå Jönsson Hallgren knuffar till polisen och också hotar honom med en laddad revolver. När konstapel Samuelsson förklarade för Jönsson Hallgren att han inte var rädd stack denna revolvren i fickan, men gjorde våldsamt motstånd när han skulle föras till vaktkontoret.

År 1885 tas Grop Nils Nilsson på bar gärning i en källare i Smedsarvet där han brutit sig in för att stjäla. Han döms till ett och ett halvt års straffarbete. Samma år sker en trafikolycka i Bergsgården: Mickels Hans Andersson från Rexbo kör omkull och får “i fallet huvudsvålen avfläkt intill pannbenet från en del av pannan och i hårfästet”. Han förs till sjukhus, men det framgår inte hur det går för honom. Året efter påträffas Jon Jonsson från Boda socken liggande död efter landsvägen när Bergsgården, sannolikt avliden till följd av spritförgiftning.

År 1887 dömds måleriarbetaren E.G. Lindström igen, denna gång för “okyskt beteende” mot två flickor, tre och fem år gamla. I tidningen sätts rubriken “Bedrövligt”. Hade Lindström blottat sig eller på annat sätt ofredad flickorna? Det får vi inte veta. Hela rättegången hålls innanför lyckta dörrar och tidningsartiklarna är mycket summariska – i en tid då man annars inte räds detaljerade redogörelser för brott och olyckor, ens när barn är inblandade.

År 1889 sker ett inbrott hos änkefru Ihrman. Den "matfriska tjuven" får med sig en framdel saltat fläsk, en färsk kalvstek, en rökt fårstek, ett parti kringlor, ett par ostar, sex flaskor öl och två buteljer champagne. Året efter döms den f.d. soldaten Carl Gustaf Stridh från Uppland för hemfridsbrott i Bergsgården. Han hade velat tigga sig till nattlogi i en gård och när han blivit nekade detta betett sig våldsamt och bland annat slagit sönder ett fönster.

År 1891 döms slaktare Norman för att ha sålt korv tillverkad av självdöd ko. Detta är inget olycksfall i arbetet, Carl Forsgren från Gunsarvet, som sålt den självdöda kon till Norman, hade berättat hur det stått till med köttet, men Norman hade trots allt velat köpa det och hävdade att han skulle ha det för eget bruk och inte sälja det vidare. Slaktare Norman verkar för övrigt inte ha varit Guds bästa barn, han är nog den bybo som oftast förekommer i tidningen under rubriken "Rättegångs- och polissaker". Han har under 1880-talet varit inblandad i tre olika stöld- och hälerihärvor – dock lite oklart om han var skyldigt till något och i så fall vad. Vid ett sammanträde 1889 vid Falu norra domsagas vårting angående avstående av mark till järnvägen Falun – Rättvik utmärker Norman sig också. I tidningen står att läsa: "Slaktare Carl Norman, vilken under sammanträdet flera gånger föll domaren och andra närvarande i talet blev slutligen på domarens tillsägelse av närvarande fjärdringsman utförd ur domsalen."

En sorglig händelse 1891 i Bergsgården är arbetaren Petter Eklunds självmord. Eklund hängde sig i en tågsnara hemma på gården och hittades av hustrun när hon kom hem från skogen, där hon varit för att hämta gränris. Hustrun skar ner Eklund, och tillkallade grannarna som försökte få liv i honom, men förgäves. Eklund var 64 år och hade nyligen blivit arbetslös och i tidningen spekuleras om att misslyckandet att hitta ett nytt arbete i kombination med en mycket pressad ekonomisk situation nog lett honom till gärningen. Året efter sker i byn en olyckshändelse, involverande dynamit. Den tolvårige pojken Herman Hellström spränger bort flera fingrar på vänsterhanden och får samtidigt flera fingrar på högerhanden krossade.

År 1893 sker periodens mest uppmärksammade brott i Bergsgården, som också rapporteras om i rikspressen. Den 21:a oktober kom två grälände män in hos gruvarbetare Sjöberg. Sjöberg visade ut männen, men en av dem Erik Wilhelm Gustafsson kom tillbaka in och högg då Sjöbergs hustru i huvudet med en kniv. Hugget träffade i tinningen och trängde in genom skallbenet så att hustrun tappade talförmågan. I hemmet antog man dock att hustruns förlorade talförmåga var till följd av förskräckelsen vid dådet och att såret i huvudet inte var så allvarligt. Ett par dagar senare tillkallades dock läkare och han kunde konstatera att skadan var potentiellt livshotande och att kniven träffat talcentrum i hjärnan. Gustafsson dömdes till två års straffarbete. Fru Sjöberg kunde närvara vid rättegången i december och hade då återfått talförmågan.

Inbrottsstöld. Natten till i lördags begicks inbrottsstöld vid Bergsgården i en matbod, tillhörig änkefru Ihrman. Dervid tillgrepos en framdel saltadt fläsk, en färsk kalvstek, en rökt fårstek och ett parti kringlor.
Men härmed åtnöjdes ej tjuven eller tjuvarne, utan gjorde äfven besök i en källare, hvarest såsom »supan»-mat tillgrepos sex halfbuteljer öl och två buteljer champagne samt dessutom till dessert en sötmjölksost och ett stycke kumminost.
Spaningarne ha ännu ej ledt till upptäckande af den matfriska tjuven.

Inrikes.

Ett ruskigt dåd föröfvades 21 okt. i Bergsgården, Kopparbergs socken. Vid 4-tiden på e. m. inkommo i grufarbetaren G. Sjöbergs bostad därstädes två arbetare, båda berusade samt i häftig ordväxling med hvarandra. Sjöberg tillsade dem att aflägsna sig hvilken tillsägelse den ene efterkom, hvaremot den andre E. W. Gustafsson vägrade att gå sin väg, i följd hvaraf Sjöberg måste handgripligen föra honom ut. Gustafsson kom omebelbart därpå åter in och drog därvid genast knif samt högg därmed Sjöbergs hustru i hufvudet. Hugget träffade i tinningen och trängde genom benet in i hjärnan samt träffade där talcentrum, till följd

hvaraf hustru Sjöberg frölorade talförmågan. Emellertid antogs i hemmet, att detta orsakats af förskräckelse vid våldet och att såret i hufvudet ej vore af någon farligare beskaffenhet. I måndags tillkallad läkare konstaterade emellertid, huru härmed förhöll sig och att skadan vore af lifsfarlig beskaffenhet, hvarefter hustru Sjöberg infördes till länslasarettet i Falun.

Gustafsson, som ej kunde förneka, att han begått våldet, påstod sig vid tillfället ha varit så öfverlastad, att han ingenting kom ihåg. Han har häktats och införpassats till länsfängelset, berättar Falu L. Tidn.

Samma år skedde också en häststöld i Bergsgården. Byggmästare O.F. Holmstens betande häst stals av skomakeriarbetaren Olof Herman Gustafsson, som tidigare arbetat som dräng hos Holmsten. Anmälan om stölden spreds med telegram och telefon till närliggande polisdistrikt, bland annat till Kungsgården i Ovansjö där hästtjuven kom ridande en halvtimme efter att länsman där mottagit telegrammet – och han kunde då gripas. Året efter begår Gustafsson inbrott hos Holmsten, och man anar ju att han har något otalt med din gamla arbetsgivare. Denna gång döms Gustafsson för "andra resans stöld" (alltså, den andra stöld han begått, den första var häststölden) till ett års straffarbete. Olof Herman Gustafsson är bror till Erik Wilhelm i det uppmärksammade misshandelsfallet ovan. Samma år rapporteras också om ett fall av misshandel, där snickaren Johan Gustaf Johansson från Bergsgården fått ett slag på munnen av arbetaren Karl Gustaf Lundin.

År 1895 döms Olof Herman Gustafsson och hans bror L.F. Gustafsson från Bergsgården för att de stulit en rock hos skolföreståndaren E. Hedblom i Falun och sålt densamma. Samma år sker en olycka under arbete i byn: Efraim Hemström hugger ett djupt hål i foten när han kvistar en gran och förs till Falu lasarett. Den 24:e september 1895 rapporteras den 73-årige Jakob Åkerblom, boende hos sonen A.F. Åkerblom på Botäkt, försvunnen. Han hade begett sig mot skogen, men trots ivrigt letande hade man inte hittat honom. I tidningen spekuleras att: "Någon anledning att misstänka det att han 'gjort av med sig' finnes ej då han njöt en lugn och sorgfri tillvaro." Jakob Åkerblom hade visserligen blivit änklingsamma vår, men journalisten menar att det inte borde drivit honom till självmord. Vad som händer Jakob? Det vet vi faktiskt inte. Han hittas död den 27:e september, men enligt dödsboken har dödsorsak inte kunnat fastställas.

I Gagnef sker i slutet av 1897 en stöld av det mer avancerade slaget, där en Bergsgårdsbo är den skyldige. I tidningen omnämns det hela som "En luffarbragd". Artikeln berättar att en kringvandrande ung man sökt arbete hos Ås Lars Larsson i Gagnef, fått arbete och arbetat rätt flitigt. Den unga mannen sade sig vara sjöman och uppgav sitt namn till Johan Edvard Krisell. Plötsligt försvann han dock från värdfolket, och med sig hade han tagit ett

ankarur från väggen och 22 kr som hustrun gömt i sängen. Den bestulne kunde vid ett besök på polisstationen i Falun konstatera att vandraren var Olof Herman Gustafsson från Bergsgården, som tidningen beskriver som notorisk kund i polisdomstolen och tre gånger straffad för stöld – och som vi känner från häst- och rockstölderna ovan.

År 1897 slår stenarbetaren Johan Erik Olsson från Bergsgården runt på krogen inne i Falun, den Hedlundska ölstugan på Holmen, för att vara exakt. Han blir så full att han kastas ut från ölstugan och i fallet mot gatan bryter han fotleden. Polisen ser till att han transporteras till lasarettet – passande nog på en ölkärra. År 1898 rapporterar lokalpressen inte om några brott eller olyckor i Bergsgården, men Fredrik Järta har satt in en annons i tidningen om att olovlig jakt, fiske eller kräftfiske på hans marker eller fiskevatten kommer följas av rättslig påföljd. På förekommen anledning, kan man ana. Året efter är också ganska lugnt, en slags nästan icke-olycka rapporteras om: Hedberg får en stor sten över foten vid arbete längs ån, vilket kan vara illa nog, men det stora nyhetsvärdet är att han varit mycket nära att få huvudet krossat av den stora stenen.

År 1900 påträffas Bergsgårdsbon Carl Enok Renström död i Stennäset. Tidningarna drar sig inte för att beskriva detaljer: "Vid yttre besiktning kunde intet tecken till våld iakttagas med undantag af att å högra tummen och venstra lillfingret, köttet var afgnaget ända intill benet, något som antagligen förorsakats av råttor." Någon säker dödsorsak kan inte fastställas, men eftersom två tomma literbuteljer hittats bredvid Renström antar man att han supit ihjäl sig. Samma år sker en olycka i ett hem i byn. Den tvååriga Edin Pettersson vickar till en kastrull med vatten från spisen, får det heta vattnet över sig och brännskadas illa på halsen och ena armen. Tidningen kan dock rapportera om att pojken är på bättringsvägen.

Året efter sker ännu en tragisk olycka med ett barn i byn. Den åttaåriga John Nordlund, som hälsat på sina morföräldrar i Bergsgården, drunknar under metning, då han faller i ån. När morfadern hittar barnbarnet är pojken redan död. Samma år får den 14-åriga Emil Olsson från Bergsgården armen svårt klämd under arbete på tegelverket i Falun. Det rapporteras också om en stöld i Bergsgården, hemmansägaren A.P. Dahlberg får en större brännvinskittel stulen. År 1904 är Olof Herman Gustafssons bror Lars Fredrik Gustafsson i tidningen igen: Denna gång har han avfyrat lösa skott med bössa inne i Bergsgården och också hotat förbipasserande personer. Gustafsson har häktats för lösdriveri. Lars Fredrik Gustafsson står redan innan 20 års ålder antecknad som sinnessjuk i husförhörslängden. I kriminalvårdens anteckningar om Lars Fredrik får vi en liten inblick i familjens liv: Det beskrivs att fadern Gustaf haft ett häftigt humör och brukat suppa. Föräldrarna besökte sällan kyrkan och "Guds ord brukades ej i hemmet". Lars Fredriks skolgång beskrivs som slarvig och han hade fått brännvin av fadern redan innan han hade konfirmerats.

Samma år får Bergsgården besök av en nykterhetstalare från Sveriges blåbandsförening, som talar om spritens inverkan på människokroppen. Det är ju inte utan att det framstår som motiverat, baserat på historierna ovan. Det verkar inte ha varit någon succé dock, journalisten konstaterar att: "[Nykterhetstalarens] föredrag var mycket lärorikt och hade förtjänat att höras av en större publik än den som infunnit sig." Några bybor måste ha tagit till sig av budskapet, nästa år bildas en lokal blåbandsförening i Bergsgården. Någon snabb lösning på superiet är detta så klart inte. År 1906 super smeden Walgren från Bergsgården ihjäl sig, på den gård i Östanfors där han tillfälligt bor.

Byns sprithistoria

Brännvinet kommer till Sverige på 1400-talet, men då som läkemedel och som en del i kruttillverkning. Under 1600-talet sprider sig brännvinsbränningen till bredare folklager, eftersom man nu lärt sig använda säd som råvara istället för som tidigare vin. Husbehovsbränningen ökar snabbt under 1600-talet, brännvinet dricks typiskt ur särskilda brännvinsskålar. Det händer dock också att brännvin dricks från sked, som en soppa – därav ordet sup. På 1750-talet försöker kronan styra upp den ökande husbehovsbränningen och ett tillfälligt förbud införs. I samband med detta beslagtas 180 000 husbehovspannor. År 1775 är det dags igen, då förstatligades brännvinsbränningen efter ett beslut vid en hemlig konselj i juli och kronobrännerier införs. Detta hindrade dock inte hembrännare runt om i landet och så småningom släpptes husbehovsbränningen fri igen.

Hur brännvinet smakade? Sannolikt inget vidare. I äldre tider lades brännvinet på fat, för att minska beskheten. Kryddor var också ett sätt att bättra på smaken. Det är dock inte förrän under 1700-talets slut som kolfiltrering börjar tillämpas, för att få bort finkelsmaken. Måhända var ölet mer smakligt, under 1700-talet odlas i alla fall humle i Järgarvet, högst sannolikt för användning vid öltillverkning.

År 1820 listas totalt 30 hushåll i Bergsgården och Gassarvet i mantalslängden och av dessa skattar åtta hushåll för hembränningspannor. De flesta av hushållen har mindre pannor, på 16 eller 24 kannor (1 kanna = 2,62 liter), men Bergmästare Moberg har en panna på hela 49 kannor. Hushållen Ihrman och Moreus begränsar inte sin alkoholkonsumtion till hemmagjort brännvin, som enda hushåll i byn skattar de dessutom för “vin och andra utländska drycker”.

Under 1800-talet sker stor tekniska framsteg i brännvinshanteringen. Bland annat slår potatis igenom som råvara vid brännvinsbränning (kemisten och grevinnan [Eva de la Gardie](#) som var den som utvecklade potatisbrännvinet blev på basis av detta invald i Vetenskapsakademien). I och med möjligheten till större tillverkningsenheter avtog under 1800-talets första hälft husbehovsbränningen, och 1855 ställs brännvinstillverkningen under statlig kontroll och 1860 förbjuds den.

Den statliga kontrollen till trots ökar dock spritkonsumtionen i Sverige under 1800-talets andra hälft. År 1852 skriver provinsialläkaren i Falun O.F. Hallin att “innevånarna i dessa trakter [bl.a. Stora Kopparbergs socken, där Bergsgården ingår] äro i allmänhet, i följd af sitt lefnadsyrke, robusta och starka, dock har beklagligen Brännvinet hos dem fått ett så starkt insteg att det hotar generationens så väl fysiska som moraliska välstånd”. Utbrett supande in byn, med andra ord. Under perioden 1876 till 1906 super fyra personer ihjäl sig i Bergsgården på så pass spektakulära sätt att det hamnar i tidningen. Bland annat påträffas år 1900 Bergsgårdsbon Carl Enok Renström död i Stennäset. Han kan nog ha legat där ett tag, för flera fingrar är avgnagda av råttor. Någon definitiv dödsorsak kan inte fastställas, men eftersom två tomma litersbuteljer hittas bredvid honom antar man att det handlar om spritförgiftning.

Rusets följder. Stenarbetaren Joh. Er. Olsson från Bergsgården blef i onsdags utkastad från den s. k. Hedlundska ölstugan å Holmen, där han berusat sig. I fallet mot gatan afbröt han sitt vänstra ben strax ofvan fotleden. Han af fördes genom polisens försorg till lasarettet, dit transporterad på en — ölvagn.

Under 1800-talet finns en krog i Bergsgården, som frekventeras bland annat av hyttarbetarna. Dessa hade väl inte alltid så gott ställt med kontanter och det gick att köpa brännvin på krita. Gumman som hade krogen ritade då upp kritstreck för att markera det druckna, på insida av dörren till spritskåpet. Några pojkar kom dock på att suddas bort kritstrecken, för att på så vis komma undan sina skulder. Efter det markerade gumman skulderna med knivskåror istället för kritstreck. Det verkar också fortsatt pågå viss husbehovsbränning i byn, trots att den varit förbjuden sedan 1860. År 1901 rapporterar tidningen om att hemmansägaren A.P. Dahlberg fått en större brännvinskittel stulen. Lite märkligt att anmäla en stöld av något som det är olagligt att inneha, kan man tycka. Det dricks också annat alkoholhaltigt i byn, år 1889 rapporteras att änkefru Ihrman bestulits på två flaskor champagne.

Bergsgården har en roll i Falubrännvinets historia också. Bergsmännen vid Stora Kopparberget brukade bjuda på ett sött och starkt brännvin, vilket togs tillvara av systrarna Sofia (f. 1786) och Sara Lena Bovin (f. 1788) som under tidigt 1800-tal började tillverka och sälja Falubrännvin – smaksatt med pomerans och plommon. De utvandrade så småningom till USA och tog då receptet med sig. Destillatören Erik Gustaf Liström i Falun lät sig dock inte hindras av detta, utan tog tillvara på det populära varumärket och skapade en egen blandning under samma namn med pomeransskal, anis, fänkål, kummin, citronolja, socker och plommon. Litströms Äkta Falubrännvin blev mycket uppskattat och fick pris på världsutställningarna i Paris 1855 och i London 1862. Efter Litströms död grundade hans son Axel Litström, en då 22-årig apotekare med sommarbostad i Järgarvet, en kemisk-teknisk fabrik i Falun där bland annat Äkta Falubrännvin tillverkades. År 1892 registrerade Axel Liström Äkta Falubrännvin som varumärke. 1917 köptes varumärket upp av AB Vin och Spritcentralen som tillverkade och sålde Falubrännvin fram till 1972.

Vid 1800-talets slut är alkoholkonsumtionen på en sådan nivå i Sverige att myndigheterna anser att det är en fara för samhället, folkhälsan och hushållens ekonomi. Något måste göras. Kraftiga begränsningar för alkoholserving införs och 1917 kom motboken, som ransonerade spritinköp. Nykterhetsrörelsen får samtidigt ett uppsving, år 1910 organiserade landets nykterhetsorganisationer tillsammans omkring sex procent av befolkningen. År 1904 får Bergsgården besök av en nykterhetstalare från Sveriges blåbandsförening, som talar om spritens inverkan på människokroppen, men publiken är liten. Året efter bildas emellertid en lokal blåbandsförening i Bergsgården, men aktiviteten verkar inte varit så stor. I slutet av 1930-talet tar nykterhetsrörelsen nya tag i byn och 1939 bildas NTO-logen 2879 Bergsgården.